

خواننده نقد

دکتر نیره شاه‌محمدی

ارزشیابی کردن است. فعالیت‌هایی که خواننده در هر یک از چهار فن انجام می‌دهد در نمودار ۱ خلاصه شده است:

● **سؤال کردن:** سؤال کردن نخستین راهی است که دانش‌آموزان شما می‌توانند از طریق آن، درباره آنچه می‌خوانند بررسی و داوری کنند و با مورد سؤال قرار دادن جریان استدلال مؤلف در رسیدن به نتیجه‌گیری، متوجه اطلاعات مربوط یا نامربوط شوند. در آموزش این فن به آن‌ها توضیح دهید نوع سؤالاتی که درباره هر مطلب خواندنی طرح می‌کنند، به‌نوع موضوع یا مطلب و همچنین به کیفیت و میزان تجزیه و تحلیل آن‌ها از مطلب وابسته است. هر رشته علمی و دانش به‌خصوص سؤالات مخصوص به خود را دارد که از طریق ملاک‌های ارزشیابی آن رشته معین می‌شوند. برای مثال، وقتی مطالب خبری را می‌خوانید، توجه شما بیشتر به صحت، روشنی و مأخذ مطالب معطوف است. در کتاب درسی ریاضی بیشتر توجه به توضیح و صحت اصطلاحات، علامت‌ها، فرمول‌ها، معادلات، ارقام و غیره معطوف است. همچنین، اینکه مؤلف کیست، صلاحیت دارد یا نه، رابطه منطقی بین فصل‌های کتاب وجود دارد یا نه، و اینکه کتاب در مقایسه با سایر کتاب‌های ریاضی چقدر روشن‌تر و قابل استفاده‌تر است مورد نظر است. از طرف دیگر، به‌هنگام مطالعه یک مطلب متقاعدکننده، در درجه اول توجه شما معطوف به اعتبار و ثبات مطالب و کشف سفسطه‌هایی است که حاصل استدلال‌های غلط و روش‌های نادرست هستند.

منظور از مطالعه انتقادی قضاوت کردن در مورد درستی، اعتبار، یا ارزش مطالب یک متن براساس ملاک‌ها یا استانداردهای صحیح است. این نوع مطالعه، کلید فهم صحیح و درگیری با مطالب است و برای تشخیص و ارزش‌گذاری نوشته‌های خلاق ضرورت دارد. مطالعه انتقادی مستلزم فهم کلمات و عبارات، یعنی معنای دقیق مطالب است: «من موافقم» یا «من مخالفم» یا «من دوست دارم» یا «من دوست ندارم»، بعد از «من می‌فهمم» می‌آیند و هدف آن دستیابی به قضاوت مستدل و درگیری عمیق‌تر با مطالب از طریق تجزیه و تحلیل معانی است. غالب اوقات، خواننده باید قضاوت نهایی خود را تا زمانی که بتواند مطالب را خلاصه کند و رابطه بین آن‌ها را درک کند، به تعویق بیندازد. حسن این کار آن است که بعد از فهم و درک کامل مطالب قضاوت او معتبرتر خواهد بود و احتمال اینکه به‌طور ناپخته دست به نتیجه‌گیری بزند کمتر خواهد شد.

شیوه اجرا

پس از خواندن و فهمیدن متن مورد مطالعه، خواننده برای درک اهمیت آن به‌صورت عمیق‌تری وارد متن می‌شود. او علاوه بر مطالعه مطالب سطرها، مطالب بین سطرها، و به‌عبارتی نوشته‌های نانوشته را هم می‌خواند؛ مطالب را تجزیه و تحلیل و اهمیت و مربوط بودن با نبودن عقاید نویسنده را ارزشیابی می‌کند. اجرای این فرایند مستلزم به‌کارگیری چهار فن سؤال کردن، استنباط کردن، ربط‌دادن و

نمودار ۱. فعالیت‌های خواننده در زمینه چهار فن سؤال کردن، استنباط کردن، ربط دادن و ارزشیابی کردن

● **استنباط کردن:** استنباط کردن فنی است که از طریق آن می‌توان براساس آنچه نویسنده بیان کرده است، به نتیجه‌گیری‌های منطقی دست زد. بنابراین، دانش آموزان شما با مورد نظر قرار دادن مسائل ماورای آنچه که نویسنده مستقیماً بیان کرده و کشف مطالبی که به‌طور ضمنی به آن‌ها اشاره شده است، دید وسیع‌تری برای انتقاد از مطالب به‌دست خواهند آورد.

به‌طور معمول، مؤلف یا نویسنده معمولاً اطلاعات جزئی و نکات اصلی را بیان می‌کند. و این برعهده خواننده است که منظور اصلی یا اندیشه اساسی نویسنده، نحوه استدلال یا روابط بین معانی و مفاهیم اصلی را استنباط کند. مثلاً اینکه چگونه تعدادی از اطلاعات جزئی موضوع اصلی را توضیح می‌دهند؟ یا چطور یک موضوع اصلی به موضوع اصلی دیگری مربوط می‌شود؟

برای تمرین این بخش به دانش‌آموزانتان بگویید:

– به شکل به‌خصوص فصل «شکل‌گیری زندگی اجتماعی» (مطالعات اجتماعی پایه هفتم) به دقت فکر کنند و بگویند نویسنده از کدام اندیشه‌های اصلی به‌سرعت عبور کرده و چه اندیشه‌هایی را مطرح نکرده است؟

در درس «زنگ آفرینش» (فارسی پایه هفتم):

– شاعر قصد بیان چه مطلبی را داشته است؟

– هدف شاعر در این شعر کدام مورد بوده است: اطلاع‌رسانی، ترغیب کردن، انتقال اطلاعات، تبلیغ کردن یا توصیف کردن؟

برای مثال، در مطالعه سرعنوان «زنگ آفرینش» (فارسی پایه هفتم) سؤالات مورد نظر می‌توانند چنین باشند:

– شاعر شعر «زنگ آفرینش» قصد بیان چه اتفاقی را داشته است؟

– در این شعر روز اول مدرسه چگونه ترسیم شده است و شاعر چه اطلاعاتی درباره آن داده است؟

– آیا جزئیات ارائه شده در شعر درست و مرتبط با روز اول مدرسه است؟

– شاعر با گفتن «آرزوهایتان چه رنگین است»، قصد بیان چه موضوعی را داشته است؟

– عناصر بیان شده مانند شبنم، گنجشک، کبوتران و... تا چه اندازه با هم مرتبط هستند؟

یا در درس خودآگاهی (تفکر و پژوهش پایه هفتم) می‌توان این سؤالات را مطرح کرد:

– آیا اطلاعات دیگری هستند که در درس «خودآگاهی» به‌بحث و گفت‌وگو نیاز داشته‌اند، لکن نویسنده در مورد آن‌ها مطلبی ذکر نکرده است؟

– به‌نظر شما تا چه اندازه بین مطالب متفاوت مطرح شده در این کتاب «مانند تفکر درباره تفکر، من کیستم، خودآگاهی، پروژه، مطالعه و...» وحدت‌نظر وجود دارد؟

– با توجه به تجربیات فردی خود، آیا خودآگاهی فرد می‌تواند به ایجاد تغییر در جامعه کمک کند؟

در درس «خودآگاهی» (تفکر و سبک زندگی پایه هفتم):
- به چه علت نویسنده درباره خودآگاهی صحبت کرده است؟
- نویسندهٔ مطلب خواسته است خواننده را به چه چیزی ترغیب کند؟

- هدف از ارائهٔ آزمون خودآگاهی توسط نویسنده چیست؟
در بخش «مواد الفبای زندگی» (علوم تجربی پایه هفتم):
تلاش نویسنده چه بوده است: ارائهٔ اطلاعات، انتقال اطلاعات، ترغیب کردن، انتقاد کردن یا تفسیر کردن؟
حتی اگر منظور نویسنده به وضوح کامل بیان شده باشد (معمولاً نویسنده منظور خود را در مقدمه یا بخش مربوط به معرفی کتاب بیان می‌کند)، متوجه باشید که دانش‌آموزان شما هنوز باید از قدرت استنباط خود استفاده کنند تا بتوانند مقاصد یا مطالب مهمی را که مؤلف ممکن است از آن‌ها آگاه باشد یا نباشد کشف کنند.

● **ربط دادن:** هدف این فن مقایسه کردن، مقابله کردن و موازنه کردن مطالب از درون و بیرون است. به طور کلی این نوع ربط دادن را در سه سطح می‌توان مشخص کرد:

الف. بخش با بخش یا فصل با فصل در یک کتاب: یعنی اینکه آیا مطلب به خصوصی از یک بخش یا یک فصل به مطالب دیگر آن بخش یا فصل یا بخش یا فصل قبلی مربوط می‌شوند؟ آن‌ها با هم شباهت دارند یا فرق دارند؟ مانند:
- ارتباط درس «زنگ آفرینش» با درس بعدی «چشمهٔ معرفت» چیست؟ (فارسی پایه هفتم)

- ارتباط درس «مواد الفبای زندگی» با درس‌های «اندازه‌گیری در علوم و ابزارهای آن» و «اتم‌ها الفبای مواد» یا «مواد پیرامون ما» چیست؟ (علوم تجربی پایه هفتم)

ب. کتاب با کتاب یا کتاب با سایر مطالب نوشته شده:
یعنی یک کتاب با کتاب‌های دیگر در همین موضوع یا مقاله‌های روزنامه‌ها و مجلات، مربوط است یا نه؟
- ارتباط بین کتاب «تفکر و سبک زندگی» (پایه هفتم) با کتاب «تفکر و پژوهش» (پایه ششم) چیست؟

پ. کتاب با تجربیات شخصی: یعنی دانش‌آموزان مطالب خوانده شده را با مطالب کتاب یا کتاب‌های دیگری که در این زمینه

خوانده‌اند، سخنرانی‌هایی که شنیده‌اند، مکالماتی که با دوستان خود داشته‌اند، نمایش‌نامه‌هایی که دیده‌اند و مسافرت‌هایی که رفته‌اند ربط دهند و مشخص کنند کاربردهای عملی گفته‌های مؤلف کدام‌اند؟
برای مثال از آن‌ها بخواهید بررسی کنند:

- تعریف ارائه شده در زمینهٔ خودآگاهی (تفکر و سبک زندگی پایه هفتم) با برداشت‌های شخصی آن‌ها از این کلمه تا چه اندازه هماهنگی دارد؟ ارتباط بین مثال‌های مطرح شده در این درس با زندگی واقعی چیست؟

- آیا نکات مطرح شده در زمینهٔ شیوه‌های برقراری روابط اجتماعی (درس شکل‌گیری گروه، مطالعات اجتماعی پایه هفتم) در دوست‌یابی و زندگی اجتماعی آن‌ها کاربرد دارد؟

● **ارزشیابی کردن:** ارزشیابی در اینجا به معنای فن داوری دربارهٔ ارزش یا اهمیت چیزی است که خواننده شده است. این داوری از طریق سؤال‌هایی که دانش‌آموزان طرح می‌کنند، استنباط‌های آن‌ها و روابطی که ایجاد کرده‌اند انجام می‌گیرد. از نظر کلی، ارزشیابی صحیح و جامع باید دربرگیرندهٔ محتوا، سازمان، سبک و اثر باشد و براساس ملاک‌های درونی و بیرونی صورت پذیرد.

الف. ملاک‌های درونی: ملاک‌های درونی را باید درون نوشته‌ها جست‌وجو کرد. از دانش‌آموزان بخواهید پس از مطالعهٔ محتوای درس «زندگی همین لحظه‌هاست» (فارسی پایه هفتم) به این سؤالات پاسخ دهند:

- واقعیت کدام است و عقیدهٔ مؤلف چیست؟
- آیا مؤلف فقط یک جنبه نظر می‌دهد یا به معرفی و بحث دربارهٔ نظرهای متفاوت و همچنین به مقایسهٔ شباهت‌ها و اختلاف‌های آن‌ها می‌پردازد؟

- آیا مؤلف مطالب خود را با یک بیان کلی شروع کرده و به تدریج به معرفی اطلاعات و موارد لازم و ربط منطقی بین این مطالب و اثبات بیان کلی خود پرداخته است (استدلال قیاسی)؟
- آیا وی با تعدادی از اطلاعات و وقایع یا نکات جزئی شروع کرده است و به تدریج به نتیجه‌ای کلی رسیده است (استدلال استقرایی)؟

- آیا وی به‌طور منطقی نظر اصلی خود را با نکات اصلی و بعد نکات اصلی را با اطلاعات جزئی مرتب کرده است؟
- آیا نکات به کار رفته برای منظور نویسنده مناسب‌اند؟ انتقال از

مطالعه انتقادی مستلزم فهم کلمات و عبارات یعنی معنای دقیق مطالب است

● طولانی ساختن مدت نگهداری مطالب در حافظه از طریق شناسایی روابط بین مواد با هم و روابط بین مواد و مطالب خواندنی دیگر و تجربه‌های شخصی.

● کسب اعتماد در مورد ارائه نظرات انتقادی از راه مستدل ساختن عقاید.

تمرین

۱. این دو تعریف از «ارزش» را با هم مقایسه کنید و وجه تمایز و تفاوت آن‌ها را بگویید؟
در زندگی گروهی، به تدریج امور خاصی برای همه یا بیشتر افراد گروه مهم تلقی می‌شود. به طوری که آن‌ها از تحقق یافتن این امور احساس خشنودی می‌کنند و حاضرند برای آن‌ها گاهی جان خویش را به خطر اندازند؛ برعکس، توهین به این امور مهم یا جلوگیری از تحقق آن‌ها موجب ناراحتی و واکنش افراد می‌شود. به این امور ارزش‌های گروه گفته می‌شود (مطالعات اجتماعی پایه هفتم).

ارزش در اصطلاح دانش جامعه‌شناسی، عقایدی است که افراد یا گروه‌های انسانی درباره آنچه مطلوب، مناسب، خوب یا بد است، دارند. ارزش‌ها نمایانگر جنبه‌های اساسی تنوعات در فرهنگ انسانی هستند. ارزش‌ها معمولاً از عادت و هنجار نشئت می‌گیرند. به طور کلی، به اموری که برای اعضای گروه اهمیت دارند و آرمان مشترک آن‌ها تلقی می‌شوند، ارزش می‌گویند (ویکی‌پدیا).

۲. در مورد یک مطلب به‌خصوص، دو مقاله از دو منبع متفاوت انتخاب کنید. با دانش آموزانتان این دو مقاله را از نظر شباهت‌ها و اختلاف‌های مربوط به محتوا، سازمان و سبک مقایسه کنید.

یک قسمت به قسمت دیگر روشن است؟

- آیا قالب نوشته (شعر، داستان، غزل و غیره) به روشن شدن مطلب کمک می‌کند یا به آن لطمه می‌زند؟ آیا سبک نوشته علاقه شما را به خود جلب می‌کند؟

ب. ملاک‌های بیرونی: ملاک‌های بیرونی استانداردها یا اندازه‌هایی هستند که از مأخذ خارج از نوشته مورد ارزشیابی (مثل نوشته‌های دیگر یا تجربه‌های شخصی) استخراج می‌شوند.

درس «سفر آب روی زمین» (علوم تجربی پایه هفتم) را همراه دانش‌آموزان بخوانید و به این سؤالات پاسخ دهید:

- عقاید و اطلاعات مؤلف در مقایسه با آثار دیگر مؤلفان و کسان دیگر که شما می‌شناسید تا چه حد مقرون به صحت است؟
- در مقایسه با تجربیات و مشاهدات خود، عقاید و اطلاعات مؤلف چقدر صحت دارند؟
- آیا شواهدی دارید که بتوانید ثابت کنید مؤلف از مطالب مربوط و ضروری استفاده نکرده است؟ آیا وی اطلاعاتی بیشتر از آنچه لازم بوده در اثر خود آورده است؟
- نحوه استدلال و سازمان دادن مطالب این مؤلف در مقایسه با آثار سایر مؤلفان در زمینه‌های مشابه چه وضعیتی دارد؟
- آیا این اثر در مقایسه با سایر آثار مستدل‌تر و سازمان‌یافته‌تر است یا آن‌ها بر این اثر ارجحیت دارند؟
- سبک این مؤلف نسبت به سبک سایر مؤلفان در زمینه‌های مشابه چه وضعیتی دارد؟ سبک این مؤلف برای این موضوع و برای شما مناسب‌تر است یا سبک مؤلفان دیگری که می‌شناسید؟

فایده‌های مطالعه انتقادی

● فهم عمیق‌تر مطالب و درگیری بیشتر با مطالب در نتیجه تجزیه و تحلیل اهمیت آن‌ها.

منابع

۱. خادمی، معین‌الله. مطالعه روشمند. پارسایان. ۱۳۷۹.
۲. سیف، علی‌اکبر. روش‌های یادگیری و مطالعه. نشر دوران. چاپ دوم. ۱۳۸۹.
۳. فریل انیس، لیندا. فن مطالعه. ترجمه علی صلح‌جو. مرکز نشر دانشگاهی. ۱۳۸۰.